

«ҚАТАҒОН ҚУРБОНЛАРИ ХОТИРАСИ» МУЗЕЙИ

**МАҲМУДХУҶА
БЕҲБУДИЙ**

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

*I
жилд*

Тошкент
«Akademnashr»
2018

ИККИ ЭМАС, ТҮРТ ТИЛ ЛОЗИМ

Биз, туркистонийларга туркий, форсий, арабий ва русий билмоқ лозимдур. Туркий, яъни ўзбакийни сабаби шулки, Туркистон халқининг аксари ўзбакий сўйлашур. Форсий бўлса, мадраса ва удабо тилидур. Бу кунгача Туркистонни(нг) ҳар тарафиндаги эски ва янги мактабларинда форсий назм ва наср китоблари таълим берилиб келгандур.

Барча мадрасаларда шаръий ва диний китоблар арабий таълим берилса ҳам, мударрисларни тақриру таржималари форсчадур. Бу қоида, яъни дарс китоби – арабий, муаллими – туркий, тақриру таржимани – форсийлиги хейли ажибдур.

Туркистонда қадимдан бери бу уч тил жорийдур. Чунончи, эски ёрлиқлардан маълум бўлурки, Туркистонда эски амир ва хонларни амри, фармойиш ва муборакномалари доимо туркий, яна айни замонда дорулқазо ва адабиёт таҳрирлари форсий ёзилар экан. Бу қоидалар зотан яхшидур. Аммо бора-бора ёинки кела-кела усули таълим ва китобатга ихмол пайдо бўлуб, ҳозир бир даражага келибдурки, аҳли савод ёинки аҳли илмни юздан тўқсон тўққузи бу уч тилда мукамал таҳрири адабийга молик йўқдур, яъни усули таълим ва тадрисни ислоҳ этмак керак. Ўтайлук!

Туркистоннинг Самарқанд ва Фарғона вилоятларинда форсча сўйлайтурган бир неча шаҳар ва қишлоқлар бордур. Бухоро ҳукуматининг тили форсийдур. Форс шоиру удабоси асарлари қиёматгача лаззати кетмайдурган хазинаи маънавийдурки, мундан фойдаланмоқ учун оврупойилар миллиардлар сарф этарлар.

Бизга саодатдурки, туркий ва форсийни таҳсилсиз билурмиз. Ҳар туркни форсий ва ҳар форсни туркий билмоғи лозимдур.

Форсий билган киши Фирдавсий¹⁸², Бедил, Саъдий, «Маснавий»дан қандай лаззат олса, туркий билганлар Фузулий, Навоий, Боқий, Сомий, Абдулҳақ Ҳомид, Акрамбек, Санойи, Нобий,

---

¹⁸² Мақолада тилга олинган барча тарихий шахслар ҳақидаги изоҳлар «Танланган асарлар»нинг сўнгги қисмида берилади.

Ножийлардан, яна Толстуй, Жул Верн ва уламои замоний асарини туркий таржимасидан лаззат шундай оладур.

Фаранг ва рус донишмандларининг асарларидан фойдаланмоқ туркий ё русий ва фарангий билмак ила мумкин бўлур, на учунки бугун усмонли, Кафказ ва Қозон турклари замона уламоси асарини туркийга таржима қилиб, кўпайтурганлар, яъни туркий билган киши замонни билур. Турк тилига ҳар бир янги ва нафлик китоблар барча тилдан таржима бўлгандур. Араб маданияти юноний, Суқрот, Буқрот, Фалотунлардан фойдалангандек, замони ҳозира маданияти Толстуй, Жул Верн, Кеплер, Коперник, Ньютонлардан фойдаланур. Мақсаддан узоқ тушдик.

Реални сабаби шулки, биз Русия табаъаси, гражданимиз руслар ила баробар ҳуқуқи мадания ва мулкияга моликмиз, аммо беистеъдодлигимизга таассуф қилармиз. Банк ва судхоналар, суд маҳкамалари, нотариус, темир йўл, хулоса, законни пайдо қилган ҳар бир янги нимарсаларига муҳтож бўлсак аввалги қадамда руча билмоқ лозим келур. 50 йилдан бери биз Русияга тобе ва аммо бу бир умр ичинда ҳануз руслар ила мусулмонлар бир-бирларини яхши танимайдурлар. Бизим фикримизча шулки, руслар бу кун келди, эртага кетар йўқ. Бу ғалат фикр жуғрофия, тарих ва замондан билмазлигимиздан келур. Бизга лозимки, ўз нафимиз учун русча билайлук, ҳукумат мактабларинда ўқуйлук. Давлат мансабларига кирайлук. Ватанимизга ва ўз динимизга хизмат этайлук. Мусулмон бўлуб туруб, тараққий қилайлук. Бу замон тижорат иши, саноат ва мамлакат ишлари, ҳатто дини ислом ва миллатга хизмат илмсиз бўлмайдур. Масалан, бугунги «подшолик дума»га ўз дин ва миллатимиз нафиға сўзламоқ бизлар учун мумкин бўлур. Аммо анда бориб сўйлагувчи киши бизга йўқ. Анда бориб нафи Ватан ва миллатга сўйламоқ учун Русия мактабларинда бир ўн сана ўқумоқ керак, замондан, қонундан хабардор бўлмоқ керакдур.

Хулоса, бугун бизларга тўрт тилга таҳрир ва тақрир этгувчилар керак, яъни арабий, русий, туркий ва форсий. Арабий тил дин учун на даража лозим бўлса, русий ҳам тириклик ва дунё

учун лозимдур. Арабий билмасак дин, русча билмасак дунё қўлдан кетар. Туркий ва форсийни кераклигича сўз йўқдур. Яна бир тил ва хат борки, бутун олам бир-бири-ла анинг ила сўйлайдур. Ул Фарансе тили хатидур. Ғайридиннинг илм ва хатини ўрганмоқ шариатча дурустдур. Ҳадиси шарифдан маълум бўладурки, жаноб пайгамбар ўз саҳобаларидан Зайд бин Собит(ға) яҳудий хатини ўқуб-ўрганмоқға буюрган эканлар. Ва ул жаноб амри ҳазрат нубувват паноҳи ила яҳудий хатини ўрганиб, ҳазрат пайгамбарға яҳудийлардан келатурғон хатларни ўқуб берар эканлар («Саҳиҳи Бухорий», жуз 4, саҳифа 156).

Ҳолбуки, ул зоти бобаракот пайгамбаримиз қуввати ҳокима эгаси эдилар. Яҳудийлар маҳкум ва тобе эди. Ал-он Русия ҳоким, бизлар анга тобе ва ўз тириклигимиз учун алар хатини билмоқ зарур ва, ҳадиси шариф далолатинча, дурустлигиға жойи инкор бўлмаса керакдур.

Маҳмудхўжа
«Ойина». 1913 йил 20 август. №1. 12-14-бетлар

МАЙДА ҚАРЗ

Мелкий кредит исми ила ҳукумат Туркистон музофотининг аксар ноҳияларинда кичкина бонкларнинг уч санадан бери очмоқда ва мухтасар тартиби шудур.

Ҳар ноҳия, яъни вулус(т)нинг икки-уч даҳасидан уч-тўрт нафар аъзо сайланадур. Бу аъзолар даҳа аҳлидан ақча қарз олатурганларға саккиз-тўққуз ой муддат ила ўн икки фоиз, яъни бир юз сўмға бир йил муддатда ўн икки сўм фойда ила қарз берадурлар.

Майда банкни «Ширкат-товаришество» аталадур. Ширкатлардан кимға қанча қарз бермоқ мусулмон аъзодан членлар ихтиёриндадур. Ҳар бир ширкат учун махсус идора-правления ўшал ширкатни дохил ҳудудинда барпо бўлуб, ақча ва ҳужжатлар учун темур сандуқ – кассалар қурулгандур.